

[https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-3\(7\)-13](https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-3(7)-13)
FTAMP: 17.07.00

Б. Әбдіғазилы^{1*}, А.О. Токсамбаева²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Достық к-сі, 13

²Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ. Глинка к-сі, 20 А

*ORCID: 0000-0002-4191-0831

*e-mail: b.abdigaziuli@mail.ru

ҒАБИДЕН МҰСТАФИН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ДӘУІР ШЫНДЫҒЫ ЖӘНЕ КӨРКЕМ БЕЙНЕ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа. Мақалада қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі Ғабиден Мұстафин шығармашылығындағы дәуір шындығы мен көркем бейне арақатынасы зерттеледі. Зерттеу нысаны ретінде жазушының «Шығанақ» және «Миллионер» романдары алынып, олардағы кеңестік кезеңнің тарихи-әлеуметтік өзгерістері, ескі мен жаңаның тартысы және еңбек адамының көркем тұлғасы талданады. Зерттеудің мақсаты – қоғамдық өзгерістер мен адам тағдырының бейнелену ерекшеліктерін айқындау арқылы қаламгердің идеялық-эстетикалық ұстанымы мен суреткерлік даралығын анықтау. Жұмыста салыстырмалы-тарихи және герменевтикалық талдау әдістері қолданылып, Ғ. Мұстафиннің әдеби-сын мақалалары, сондай-ақ С. Қирабаев, М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов және М.Б. Храпченко еңбектеріндегі теориялық тұжырымдар басшылыққа алынды. Зерттеу нәтижесінде «Шығанақ» романында ауыл өміріндегі әлеуметтік өзгерістер мен ұжымдық еңбек үдерісі, ал «Миллионер» романында жаңа қоғамдық қатынастарға бейімделу мен іскер басшы тұлғасының қалыптасуы көркемдік тұрғыдан жинақталғаны анықталды. Жомарт, Жақып және Жанат бейнелері арқылы жазушы кеңестік идеология талаптары мен өмір шындығының күрделі байланысын көрсетіп, кейіпкерлердің адамгершілік, адалдық, еңбекқорлық, іскерлік және жауапкершілік қасиеттерін қоғамдық өзгерістер аясында ашады. Қорытындыда Ғ.Мұстафин прозасының кеңестік идеологиялық шеңбермен ғана шектелмей, ұлттық болмысты, халықтың тарихи тағдырын және адам психологиясын бейнелеуімен құнды екені тұжырымдалады.

Тірек сөздер: Ғабиден Мұстафин, кеңестік проза, реализм, көркемдік әдіс, типтендіру, қазақ романы, көркемдік шындық.

Кіріспе

Ұлттық көркем әдебиетіміздің тарихындағы «алыптар тобының» көрнекті өкілі жазушы Ғабиден Мұстафин жөнінде, оның шығармашылық әлемі туралы бүгінге дейін аз жазылған жоқ. Әдебиеттану ғылымының көшін бастаған академик ғалымдарымыздан жас талап сыншыларға дейінгі әралуан буындағы зерттеушілер әр кезеңде Ғабиден шығармашылығының қыры мен сырына зерделей үңіліп, зерлі ойларын сан рет ортаға салып келеді. Әйтсе де қашанда заман талабын тақырып етіп, халқының қилы тағдырын қалтқысыз бейнелеуді мұрат тұтқан Мұстафин сынды мұхиттай терең қаламгердің барлық мұрасы туралы айтылар сөздің бұлағы сарқылды деп тұжырым жасауға ешқашан болмаса керек. Мұны әдебиеттанушы ғалымдардың Ғ. Мұстафин шығармашылығына берген бағаларынан да айқын көруге болады. Атап айтқанда, академик С. Қирабаев жазушының шығармаларының қазақ халқының тарихи тағдырын бейнелеуде жаңа құбылыс болғанын атап көрсетсе [1], М. Әуезов [2] пен Ғ.Мүсірепов те [3] қаламгердің қоғамдық дамудың беталысын аңғара білетін көрегендігін жоғары бағалаған. Дегенмен, дәстүрлі отандық әдебиеттануда Мұстафин прозасы көбіне жеке шығармашылық жол ретінде қарастырылып келді, ал оның дәуір шындығы мен көркем бейне арақатынасы теориялық-концептуалды деңгейде терең талдауды қажет етеді.

Соңғы жылдары шетелдік әдебиеттану ғылымында кеңестік дәуірдегі Орталық Азия прозасын социалистік реализм әдісінің жалпы контекстінде қарастыратын зерттеулер қарқынды дами бастады. Атап айтқанда, жазушы әрі зерттеуші К. Форт өз зерттеуінде Кеңес Одағындағы Қазақстан мен Өзбекстан жазушыларының социалистік реализм әдісін жақсы меңгеріп, оны ұлттық баяндау формаларымен ұштастыра бігенін атап өтіп, авторлардың еңбек тақырыбынан гөрі отырықшылық пен дәстүрлі әлеуметтік құрылымдардың өзгеруі

арқылы жаңа қоғамды бейнелегенін баяндайды [4]. Ал отандық зерттеуші Д. Құдайбергенова өз кезегінде қазақ әдебиетінің кеңестік және посткеңестік кезеңдердегі ұлттық баяндау мен мәдени элиталардың қалыптасуындағы рөлін жан-жақты зерттейді [5]. Аталған еңбектер қазақ кеңес прозасын, оның ішінде Ғ. Мұстафин шығармашылығын идеологиялық тапсырыс шеңберінде ғана емес, ұлттық-көркемдік ізденістер аясында кеңінен тануға жол ашады.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізі М.Б. Храпченконың суреткерлік даралық пен көркем шығармашылық арақатынасы туралы тұжырымдарына сүйенеді. Ғалымның пайымдауынша, жазушының дара қолтаңбасын ескермейінше, әдеби процестің заңдылықтарын толық түсіну мүмкін емес [6]. Бұл тұжырымды Ғабиден Мұстафиннің «Шығанақ» және «Миллионер» романдарындағы кейіпкерлер жүйесінен де айқын көруге болады, онда жазушылық дара ізденіс пен дәуір талабы қатар суреттеледі. Зерттеудің ғылыми жаңалығы «Шығанақ» пен «Миллионер» романдарындағы дәуір шындығын кейіпкерлер жүйесімен сабақтастыра салыстырудан көрінеді. Мақалада Жомарт, Жақып және Жанат бейнелері идеологиялық үлгі ретінде ғана емес, қоғамдық жаңғыруға әртүрлі қатынас білдіретін көркем тұлғалар ретінде қарастырылады. Сонымен қатар жазушы прозасындағы ресми идеология мен ұлттық-әлеуметтік болмыстың арақатынасы мәтіндік үзінділер негізінде талданады. Аталған мақсатқа жету үшін, ең алдымен, жазушының дәуірмен үндестігін айқындайтын әдеби-сын пікірлер жүйеленіп, «Шығанақ» пен «Миллионер» романдарындағы ескі мен жаңаның тартысы Жомарт, Жақып, Жанат бейнелері арқылы жан-жақты талданады, сондай-ақ Ғ. Мұстафин прозасы отандық және шетелдік әдебиеттанудың теориялық пайымдарымен салыстыра зерделенеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің негізгі материалы ретінде Ғабиден Мұстафиннің «Шығанақ» және «Миллионер» романдары алынды. Қосымша дереккөз ретінде жазушының әдебиет пен шығармашылық үдеріс туралы мақалалары, сондай-ақ С. Қирабаев, М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов, М.Б. Храпченко, К. Форт және Д. Құдайбергенованың зерттеу еңбектері пайдаланылды. Зерттеу барысында мәтіндік талдау, герменевтикалық және салыстырмалы-тарихи әдістер қолданылды.

Алдымен романдардағы дәуір шындығын танытатын негізгі көркемдік компоненттер: әлеуметтік орта, ұжымдық еңбек, шаруашылықты басқару, ескі мен жаңаның тартысы және еңбек адамының бейнесі іріктелді. Герменевтикалық әдіс кейіпкерлердің сөздері мен іс-әрекеттерінің, авторлық баяндаудың және психологиялық суреттеулердің мағыналық астарын түсіндіру үшін қолданылды. Аталған әдіс арқылы «Миллионер» романындағы Жомарт, Жақып және Жанат бейнелерінің идеялық-көркемдік қызметі, кейіпкерлердің қоғамдық өзгерістерге қатынасы талданды.

Салыстырмалы-тарихи әдіс «Шығанақ» пен «Миллионер» романдарындағы қоғамдық өзгерістерді бейнелеу ерекшеліктерін салыстыруға бағытталды. «Шығанақтағы» ұжымдық еңбекке көшу үдерісі мен «Миллионердегі» шаруашылықты жаңаша басқару мәселесі өзара салыстырылып, жазушының еңбек адамы туралы көркемдік тұжырымдамасының өзгерісі айқындалды. Талдау үш кезең бойынша жүргізілді: алдымен зерттеу тақырыбына қатысты мәтіндік үзінділер іріктелді; одан кейін кейіпкерлер жүйесі мен әлеуметтік тартыстың көркемдік қызметі қарастырылды; соңында екі романнан алынған нәтижелер теориялық еңбектердегі тұжырымдармен салыстырылып, жинақталды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ прозасының заңғар тұлғасы Ғабиден Мұстафиннің бай әдеби мұрасы төңірегінде аз жазылған жоқ. Әдебиеттану ғылымының майталмандарынан бастап бүгінгі жас ізденушілерге дейінгі әр буын өкілдері суреткер қолтаңбасын үздіксіз талдап, зерттеп келеді. Дегенмен, өз заманының ақиқаты мен халық тағдырын шебер бейнелеген Мұстафин прозасының көркемдік тереңдігі ешқашан таусылмайтын рухани қазына.

Ғ. Мұстафин шығармашылығы қоғамдық өзгерістерді адам тағдырымен сабақтастыра бейнелеуімен ерекшеленеді. Жазушының әдебиет туралы пайымдары оның көркем шығармашылықты белгілі бір тарихи кезеңнің шындығын танытатын құрал ретінде

қабылдағанын көрсетеді. «Қолмен жасалған өнер дүниесінің ішінде ең ұзақ жасайтыны, өмір бейнесін толық қамтитыны, адам жанына әсерлісі әдебиет. Таулар бұзылады, сулар суалады, тас болат үйлер құлайды, бүкіл қауым алмасады, жақсы әдебиет сонда да өлмейді, жүздеген жылдар өмір сүреді, өткен қауымның, дәуірдің бейнесін кейінгілерге жеткізеді», – деп [3, 230] өзі жазғандай, алпыс жылдан астам уақыт өнердің осынау ең қиын да мәртебелі саласының қажымас сарбазы болған қаламгер өзінің әрбір қадамында, әр туындысында қасиетті қалам өнеріне адал болды. Жазушының қоғам алдындағы да, келешек ұрпақ алдындағы да міндетін айқын түсінді. Түсіне тұрып, өз заманының қилы-қилы талаптарын көңілінің сүзгісінен өткізіп, жүрегінің қалауымен көмкеріп отыруға тырысты, ресми талап пен рухани қажеттілік сияқты кей тұстарда бірімен бірі үйлесе бермейтін ұғымдарды өзіне тән мәнерде мәмілеге келтіріп, қашанда тазалық пен әділдікті ту еткен қаламының ұшымен өрнектей білді.

Жазушы Ғабиден Мұстафиннің көркем эстетикалық пайымдаулары мен қаламгерлік шеберлігі де осы арада көрінді. «... сөз – ойдың айнасы. Айнаның, әрине, жақсы жаманы бар. Қайсысы болса да барды көрсетеді, жоқты көрсете алмайды. Түптеп келгенде, шығарманың тағдырын шешетін ой. Ой деген қисапсыз көп, шексіз үлкен. Сол көптің ішінен таңдай білсе, сол үлкеннің шетінен бойына шақтап ала білсе, жазушы сәтті бір адым алға басқаны», – деп [3, 377] жазушының өзі айтқандай, өз заманының шындығын адал жырлаған шынайы шығармалар, міне, осындай парасат иесінің қаламынан туды.

Өзі ғұмыр кешкен заманының шындығы жазушы шығармашылығының басты тақырыбы болды. Қаламгердің қай шығармасын алып қарасақ та, сол дәуірдің тіршілік-тынысы сезіледі. Ол өзі өмір сүріп отырған қоғамның ішкі, сыртқы табиғатындағы сан алуан өзгерістердің мәні мен сырын терең түсіне білді. «Кеңес өкіметі» деп аталған сол бір қоғамдық құрылыстың, коммунистік идеологияның талаптарын қабылдап, құйтырқы саясаттың «тілін таба» отырып, айналасындағы тарихи шындықты бейнелеу арқылы туған халқының тағдыры жайында толғанды. Америкалық жазушы әрі зерттеуші К. Форт Орталық Азия жазушыларының социалистік реализмді меңгеру ерекшелігін талдай келе, жергілікті қаламгерлердің жаңа еңбекші бейнесін сомдауда классикалық өндірістік процесті емес, керісінше, өңірлік болмысқа жақын әрі өзекті «отырықшылық пен дәстүрлі әлеуметтік рөлдер призмасын» басты орынға шығарғанын атап көрсетеді [4]. Яғни, жазушылар тікелей өндірісті суреттеуден гөрі, жергілікті әлеуметтік-тұрмыстық қайта құрулар мен қоғамдық өзгерістерді бейнелеуге басымдық берген. Бұл құбылыс Ғ. Мұстафин шығармашылығында да айқын көрінеді.

Жазушының шығармашылығын табиғатын жан-жақты зерттеген академик Серік Қирабаев оның шығармаларының қазақ халқының тарихи тағдырын бейнелеуде жаңа құбылыс болғанын атап көрсетсе, ғұлама қаламгер кезінде «Ғабиденнің шығармашылық жолына көз салып болжағанда, көңілге жақсы жұбанышты ой салатын үлкен елеулі бір жай бар. Онысы ең алдымен, бұл жазушының айнымастан, ұдайы бүгінгі күнгі үлкен өмірмен нық байланысты еңбек етуінде,» – деп өз бағасын берген болатын. [2, 378]

Қаламгер Ғабиден Мұстафиннің әр шығармасында ең алдымен туған халқының шынайы өмірі, тарихи тағдыры көрінді, оның болашаққа, жаңалыққа, жақсылыққа деген қуатты ұмтылысы сомдалды, қарапайым да қаһарман еңбек адамының тұлғасы мүсінделді. Бір кездегі колхоздастыру науқаны, кеңес өкіметінің орнауы мен орнығуы, таптық күрестер тұсындағы ауыл адамдарының, қарапайым колхозшылардың, шаруашылық және өндіріс басшыларының, кеншілер мен егіншілердің, басқа да еңбек адамдарының жазушы қаламымен сомдалған образдарын автордың дәл осындай өмірдің қатаң талаптары мен халық тағдырының нәзік иірімдерін шебер үйлестіре білуінен туған.

«Ғабиденнің ойлы көзі өз замандастарының жарқын тұлғасын жасаумен, олардың парасатты еңбегін суреттеумен шектеліп қалмайды. Ол ылғи алға қарап отыратын, болашаққа болжам жасайтын. Бұл – оның арманшылдығының, қоғамдық дамудың беталысын аңғара білетін көрегендігінің белгісіндей еді» [1, 204].

Әдеби процесс – үздіксіз қозғалыс, жанды организм. Оған да өмір сүретін орта, тыныстайтын ауа, қуат алатын нәр керек. Ғ. Мұстафиннің шығармашылық жолы кеңестік

қоғамдық жүйе мен социалистік реализм талаптары үстемдік еткен кезеңде қалыптасты. Сондықтан оның шығармаларындағы тақырып, тартыс және кейіпкерлер жүйесі сол дәуірдің идеологиялық ұстанымдарымен тығыз байланысты болды. Идеология ұсынған басты нысана «коммунизм» атты болашаққа жету болса, әдебиеттің сол тұстағы «міндеті» советтік шындықты, социализмді, партияны, кедей табын жырлау болды.

Бүкіл ғұмырын осы қоғамның тұсында өткізген Ғ. Мұстафин және оның замандас, қаламдастары да осы ақиқаттан аттап кете алмайтын еді. Алғашқы туындыларынан бастап Ғабиден де тап тартысын, қоғамдық құрылыстың жетістіктерін жыр етті, ондағы болашаққа ұмтылған еңбек адамдарының бейнесін сомдады.

Шығармашылық жолы жөнінде мәлімет беретін бірқатар мақалаларында осынау жайлар туралы Ғабиденнің өзі де жазады. «Менің ешбір шығармам әлде қалай туған емес. Толғанудан, арманымнан туды», – дейді жазушы [7, 277]. Талғампаз суреткердің қалам ұшынан тамған бұл шындығы кез-келген жазушыға өшпес сабақ болатыны анық.

Өмірінің соңына дейін Ғабиден осы нысанасын жоғалтпады. Туған әдебиетінің кем-кетігін толтырып, олқы тұсын орнықтыруға ұмтылды. Жаңа тақырыптарға барды, жаңа кейіпкерлер бейнесін сомдады. Оның қаламынан қазақ әдебиетінде тұңғыш рет жұмысшы тақырыбын көтерген «Өмір мен өлім» романының, алғашқы болып еңбек адамының ұмтылысын жаңаша сипаттаған «Шығанақ» романының, жаңалыққа, жақсылыққа деген ерен құлшыныс сипатын өрнектеген «Миллионердің» жазылуында, міне, дәл осындай сырдың жатқаны анық.

Сол кездегі өмір ағымы тұрғысынан алып қарағанда мал соңында жүріп, қыс қыстауда, жаз жайлауда бытыраңқылау өмір кешкен қазақ үшін бірлесіп ұйым құрудың, ұжымдық еңбекке аяқ басудың тарихи мәні зор болды. «Шығанақта» суреттелетін осы процестің барысында сан тарау психологиялық тартыстар, әлеуметтік қақтығыстар да мол болды. Жазушы осының бәрін нақты айшықтап береді. Зерттеуші Д. Құдайбергенова өз зерттеуінде кеңестік кезеңдегі қазақ қаламгерлерінің идеологиялық талаптарды ұлттық мазмұнмен шебер ұшастыстыра алғанын атап өтеді [5, 37]. Осы тұжырымға сүйенсек, Ғ. Мұстафиннің «Шығанақ» романындағы ауыл өмірі ресми идеология шеңберінде жазылғанына қарамастан, өз бойында ұлттық сипат пен далалық болмысты сақтай білген өнімді көркемдік ізденістің айқын мысалы.

Ғабиден бейнелеген өмір жағдайларының «кеңестік өмір шындығы» деген жылтырақ айдарын алып тастап көрінізші. Нағыз өмір шындығы, халық тағдырының белгілі-бір тарихи кезеңдегі шынайы көрінісі болып шыға келмей ме? Жазушы, міне, дәл осы шындықты бейнеледі, халқының сол кездегі тұрмыс-тіршілігін шыншылдықпен жеткізді.

Тартыс – көркем шығарманың тынысын түзеп, жүрегін соқтыратын қуатты құрал. Оның астарында ілгерілеу де, даму да, бір сөзбен айтқанда, мәңгілік қозғалыс жатыр. Үздіксіз өмір көшінің өзі жақсы мен жаманның, ескі мен жаңаның, ақ пен қараның қарама-қайшылығы мен күрес-тартысынан тұрмай ма? Ғабиден Мұстафин шығармаларының тамырына осылайша қан жүгіртіп, оның кешегі мен бүгінгінің арасындағы алтын көпірге айналуына да, міне, осындай күш, қайнаған өмірдің өз қазанынан алынған шынайы тартыс себеп болды. Әсіресе ескі мен жаңаның тартысын бейнелеу Ғ. Мұстафин заманындағы көркем әдебиетке таңылған қатаң талап еді. Осы талаптың үрдісінде «Миллионер» дүниеге келді.

«Шығанақты» бітіріп, жарыққа шығарғанымша ауыл өмірі алға кетіп қалды. «Миллионер» романында мен енді өмірдің алдын орамақ болдым. Шынымды айтайын, бұл романдағы миллионер колхозды, жоғары білімді председательді ол кезде көрген де, естіген де емеспін, – деп ағынан жарыла жазады Ғабиден Мұстафин. - Болжаумен жаздым» [7, 278].

Өзі айтып отырғандай, Ғабиден Мұстафин әрдайым қоғам дамуының әрбір қадамын жіті зерделеп, сол арқылы ілгеріге көз жіберумен болады. Ең бастысы, оның шығармаларында халық өміріндегі алға басушылық, даму, өсу бірінші кезекте көрініп отырады. Мәселен, «Шығанақта» суреттелетін шаруашылық басқару мен іс жүргізудің әдіс-тәсілдері бірте-бірте қауқарсыз болып қалғанын, оның орнын өміршең жаңа тәсілдің алмастырғанын жазушы «Миллионерде» айқын бейнелейді. Ендігі жерде колхозды құр тәжірибеге сүйеніп ескіше басқаруға болмайды. Жаңа тыныс керек, оқыған, білімді

басшылар қажет. Және де заман ағымымен ілесе жеткен электрлендіру, механикаландыру, мал тұқымын асылдандыру тәрізді толып жатқан жаңа мүмкіндік көздеріне орын беріп, соларды ел игілігіне жарата білу қажет. Әрдайым жаңаны көруге, жақсылыққа қуануға бейім Ғабиден Мұстафин «Миллионердегі» жас маман, білімді басшы Жомарттың образы арқылы, міне, осы идеяны алға тартады.

«Қоғамдық өзгерістер заманында жалпы жаңғырулар легінде адам еңбегінің де жаңа сапаға көтерілгенін, өмірдің ілгері басуын түсінген Ғабиден, шын мәнінде, жаңаны тез көргіш, аңғарғыш жазушы болды» [8, 135].

Ескі мен жаңаның алмасуы - өмірдің заңы, табиғат дамуының негізгі қағидасы. Ол – мәңгілік құбылыс. «Миллионердегі» Жақыптың орнына Жомарттың келуі де, міне, осы өмірлік ақиқаттың жемісі.

Жомарттың бойында болашақты мегзеген қасиеттер мол. Ол қолда барды ғана қанағат тұтып, азын-аулақ табысқа мастанатын жігерсіз кейіпкер емес. Оқыған, білімді, әр нәрсеге көзі ашық жас ұрпақтың өкілі. Сонымен бірге ол өз ойын дәлелдей алатын, ойындағысын орындай білетін іскер азамат. Колхоздың бұрынғы басшылығының жоспары бекіп кеткеннен кейінгі жас маманның әрекетінде осындай іскерлік анық байқалады. Оның мақсаты төрағаның орындығына отыру емес, шаруашылықты ілгері бастыру, сол арқылы халықтың тұрмыс жағдайын жақсарту. Кейінірек колхоздың тізгінін өз қолына алғаннан бастап ол шаруашылықты ғылыми негізде басқару идеясын батыл көтеріп, істі жаңаша талаптар негізінде жүргізуге бағыт ұстайды. Ауылға әртүрлі машиналар әкелу, электр желісін тарту, асыл тұқымды мал өсіру сияқты толып жатқан игі істердің сыртында ол ауыл адамдарын жаңаша еңбек тәртібіне тәрбиелейді.

Тұтастай алып қарағанда, «Миллионердегі» Жомарт қай заманға да керек нағыз іскер, білімді, парасатты басшы болып шыққан. Оқиға өткен уақыт пен кеңістік өлшемдері кеңес өкіметінің тұсына сәйкес келіп тұрғаны болмаса, Жомарттың бойындағы қасиеттер бүгінгі күндердің де талабымен үндесіп жатқанын атап айтқан жөн. Өз мүддесін халықтың мүддесінен жоғары қоятын, мақсаттарына жету жолында небір пасық әрекеттерге бой алдыратын бүгінгі күннің кейбір азаматтарын көргенде көз алдына еріксіз Жомарттардың бейнесі келетіні ақиқат.

Жомарт және оның айналасындағы Жанат, Алма, Ахмет, тағы басқа кейіпкерлер арқылы шығармада халықтың тұрмыс-тіршілігіндегі ілгерілеушілікті ғана емес, адамдар санасындағы жаңаға, жаңалыққа бетбұрысты аңғартады жазушы. Рас, кеңестік өмір шындығының көрінісі ретінде кей тұстарда автордың романтикалық суреттеулерге, алыс ауылдағы талапкер сазгер Алманың бір ғана шығармасы арқылы сонау Мәскеудің Үлкен театрының сахнасына шыға келуі сияқты эпизодтарға да орын беріп қалатыны жасырын емес.

Шығарманың бас кейіпкері Жомарт өзінің алдына қойған мақсатына адал, үнемі еңбек үстінде жүреді. Айналасындағыларды да жаңа іске бекем жұмылдыра біледі. Еңбектерінің жемісті болатынына сенімі мол. Түптеп келгенде, бұл қасиеттер бүгінгі басшының, тіпті қай заманның болсын іскер адамының бойында болса дейтін тамаша сипаттар емес пе? Кей тұста басшы адамның бойынан өз ісіне деген шынайы қатынасты, адалдық пен ықыласты, жауапкершілікті көре алмай қалсақ, не болмаса, басқарып отырған ұжымын қырық ру етіп, жік-жікке бөліп, бей-берекет тірлікке жол беретін жетекшіні кездестірсек тағы да бір кезде Ғабиден Мұстафин сомдаған, мыңдаған оқырманның ойында жатталып қалған Жомарттардың образы қайта жаңғырып, санамызда жарқ ете түсетіні сөзсіз.

«Миллионердегі» Жақыптың бейнесінде де ерекше салмақ, салихалылық бар. «Қолымда билік тұр екен» деп жөнсіз күреске бармайды, күш көрсетпейді. Ол – қарсыласын қанша құптамай тұрса да артық сөзге бармайтын ақылдың, сабырдың адамы. Әрекетіне қарасаң ішкі ойы арқылы ол болашақты да біршама бағдарлайтын тәрізді. Жанат екеуінің арасындағы қысқа әңгіме кезіндегі қызының: «Көнсеңіз де, көнбесеңіз де абырой алмассыз. Жомарт жоспары шытырманы көп, оқусыз адамды шатастыратын жоспар. Көнсеңіз, шатасасыз. Көнбесеңіз айып арқалап жалғыз қаласыз. Менімше, осы абыройлы күнде басқа

жұмысқа ауысқан жөн болар», – деген [9] орынды да нақ сөзінен кейінгі Жақыптың жан дүниесі осыны аңғартқандай.

«...Жақып тербелмелі креслода тербеле тыңдап, қалғып кеткендей көзін жұмды. Ұйқы қашып, ат соғып қажыған дене, шын тыныстады ма, әлде ойға батты ма Жанат айыра алмады. Ажым айғыздаған әкесінің ескі бетін анықтап көріп, сол ажымның әр сызығын бір ұзақ жолға балады. «Кім үшін, не үшін кешті осы ауыр жолдарды? Жаны шағылмаған жас ұрпақ бағалауымыз керек...» - деп өзі де бір терең ойға түсіп кетті. Тамылжыған бөлме тым-тырыс. Аяз қысып анда-санда терезе сырт-сырт етеді. Теңбіл шұбар бала мысық құйрығымен ойнап жүр. Алдыңғы бөлмеде жұмыстан қайтқан Ырысжанның аяғының тықыры естіледі. Жақып әлден уақытта орнынан қозғалмастан, көзін баяу ашыңқырап:

- Темір де тозады. Тозған шығармыз, – деді. – Жарылқаса жаңаны да көрерміз. Арыз жаз! Босанам. Дем алам...»[9, 266]. Осы жолдарда сан тарау өмір жолдарынан өткен тәжірибесі мол Жақыптың мінез-құлқы, күрделі психологиясы шебер бейнеленумен қатар, оның болашаққа, жаңаға, жастарға деген сенімінің ұшқыны да жылт еткендей болады. Әдебиеттанушы М.Б. Храпченконың тұжырымынша, жазушылық даралық кейіпкер психологиясын ашудағы дербес көркемдік шешімдерден танылады [6, 54]. Жақып пен Жомарт бейнелеріндегі психологиялық қайшылықтар да Ғ. Мұстафиннің дәл осындай суреткерлік даралығын танытады.

Жақыптың қызы Жанат та кеңес өкіметі тұсында өмірге келген, соның идеологиясымен тәрбиеленген жас ұрпақтың өкілі. Шығармада ол өзінің әкесіне қарсы топтың ішінде жүреді. Бірақ жазушының суреттеуіндегі Жанаттың іс-әрекетінде Павлик Морозовтардікі секілді әкеге деген бітіспес дұшпандық жоқ. Бәрі де өмірдегідей. Жанат ескі мен жаңаны жалғастырушы, жарастырушы бейнесінде есте қалады. Ол - ненің де болса әділ төрелігін айта білетін қайратты ұрпақтың өкілі.

Ғабиден Мұстафин кейіпкерлерінің бойынан адамгершіліктің, іскерліктің, жауапкершіліктің, нағыз еңбек адамына тән қасиеттердің, өзара қарым-қатынастағы адалдықтың осы тәрізді небір үлгілерін көреміз. Жазушы ең алдымен адам бейнесін, еңбек адамының образын сомдады.

«Шындық деген әрқилы ғой, – дейді Ғабиден Мұстафиннің бір кейіпкері. – Түпсіз терең жүректе жарқыраған шындық бар. Айтуға тіл күрмеледі».

Дәл осы сөздердің астарында бірқатар терең сыр жатқандай көрінеді. Автордың ішкі цензурасы байқалады. Шындықты жазып отырған жазушының да «тілі күрмелетін» тұстары жоқ емес. Кейіпкердің «Айтуға тіл күрмеледі» деген сөзі шығармадағы шындықты ашық айту мүмкіндігінің шектеулі болғанын аңғартады. Бұл тұсты кеңестік кезеңдегі авторлық ұстаным мен идеологиялық бақылау арасындағы қайшылықтың көркемдік көрінісі ретінде түсіндіруге болады. Алайда аталған үзінді жазушының нақты саяси көзқарасын тікелей білдіреді деп тұжырымдау үшін қосымша өмірбаяндық немесе мұрағаттық деректер қажет. Сондықтан бұл пікір мәтіндік интерпретация деңгейінде қарастырылады. Бірақ ол сезімін ашуға келгенде жазушының қолы байлаулы. Көңіл алаңдайды, тіл күрмеледі.

«Ғабиден Мұстафин – қазақ әдебиетінің жетекші жанры – роман түрлерін қатыптастырып, дамытуда өлшеусіз зор еңбек сіңірген жазушы. Ол өз заманының тарихи кескінін шыншылдықпен, ерен көркемдік қуатпен, шын, адал жүрегімен суреттеді. Ол суреттегендері бүгіндер аса көрнекті қаламгеріміздің көкірегін жарып шыққан өсиет аманатындай оқылады» [10]. «Көз сәулесінен көңіл сәулесі күштірек», – деп ғұлама Ғабиденнің өзі айтқандай, ұлттық сөз өнерімізде бұрынғы-соңғы дүниеге келген, келетін қазыналарымызға шын мәніндегі жанашыр көзбен қарап, көңілдің сәулесін түсіріп, шынайы бағалай білудің маңызы зор.

Қорытынды

Ғабиден Мұстафин шығармашылығын зерделеу нәтижесінде жазушы прозасының өз дәуірінің тарихи-әлеуметтік шындығын көркем бейнелеумен қатар, адам болмысы мен қоғамдағы өзгерістерді сабақтастыра суреттеуге негізделгені анықталды. «Шығанақ» және «Миллионер» романдарын талдау барысында қаламгердің кеңестік кезеңнің идеологиялық талаптарын ескере

отырып, халықтың тұрмыс-тіршілігін, еңбек адамдарының болмысын, қоғамдық өзгерістерді және ескі мен жаңаның тартысын көркемдік тұрғыдан бейнелегені байқалады.

Зерттеу барысында «Шығанақ» романында ауыл өміріндегі әлеуметтік өзгерістер мен ұжымдық еңбекке көшу үдерісі, ал «Миллионер» романында жаңа қоғамдық қатынастарға бейімделу, білімді әрі іскер басшының қалыптасуы кеңінен көрініс тапқаны айқындалды. Жомарт, Жақып, Жанат бейнелері арқылы жазушы ескі мен жаңаның арақатынасын біржақты қарастырмай, әр кейіпкердің ішкі дүниесі мен өмірлік ұстанымын көрсету арқылы қоғамдық өзгерістердің адам тағдырына әсерін танытады. Жомарт бейнесінен білімділік, іскерлік, жауапкершілік, еңбекқорлық және халық игілігіне қызмет ету ұстанымдары көрінсе, Жақып тұлғасынан өмірлік тәжірибе, сабырлылық және жаңаны қабылдауға деген ішкі дайындық байқалады. Ал Жанат бейнесі ескі мен жаңаның арасындағы байланыстырушы буын ретінде танылады. Осы кейіпкерлер жүйесі арқылы Ғ. Мұстафиннің адамгершілік, адалдық, жауапкершілік, еңбекке құрмет сияқты құндылықтарды қоғамдық өзгерістермен сабақтастыра бейнелегені аңғарылады.

Мақалада қарастырылған материалдар Ғ. Мұстафиннің көркемдік шындығының кеңестік идеология шеңберімен ғана шектелмейтінін көрсетеді. Жазушы ресми талаптарды сақтай отырып, ұлттық болмысты, халықтың тарихи тағдырын, ауыл өмірінің ерекшеліктерін және адамның ішкі психологиялық әлемін шығармаға енгізе алған. Бұл оның суреткерлік даралығын танытып, дәуір шындығын көркем шындық деңгейінде бейнелеуіне мүмкіндік берген. Қаламгер өз заманының әлеуметтік өзгерістерін бейнелей отырып, белгілі бір кезеңнің тарихи келбетін ғана емес, адам бойындағы адамгершілік, еңбекқорлық, іскерлік, жауапкершілік секілді құндылықтарды да көркем түрде жинақтаған. Сондықтан «Шығанақ» пен «Миллионер» романдары Ғ. Мұстафиннің дәуір тынысын танытатын шығармалары ғана емес, қоғамдық өзгеріс пен адам болмысының арақатынасын зерделеуге мүмкіндік беретін көркем туындылар ретінде де мәнді.

Әдебиеттер

1. Қирабаев С. Өмір тағылымдары: естеліктер. – Алматы: Білім, 2006. – 480 б.
2. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 18 т. Зерттеулер, мақалалар. Жауапты шығарушы Мырзахметов М.; Қазақ ССР Ғылым Академиясы М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер ин-ты. – Алматы: Жазушы, 1985. – 448 б.
3. Мүсірепов Ғ., Мұстафин Ғ. Әдебиет туралы. // Классикалық зерттеулер: көп томдық. – Алматы: Әдебиет әлемі, 2012. 1-том. – 377 б.
4. Fort K. The Socialist Realist Novel in Central Asia // The Oxford Handbook of Global Realisms / ed. by K. Bowers, M. Vaysman. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 485-510. – DOI: 10.1093/oxfordhb/9780197610640.013.1.
5. Kudaibergenova D.T. Rewriting the Nation in Modern Kazakh Literature: Elites and Narratives. – Lanham: Lexington Books, 2017. – 250 p.
6. Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.: Советский писатель, 1972. – 400 с.
7. Мұстафин Ғ. Ой әуендері // Классикалық зерттеулер: көп томдық. – Алматы: Әдебиет әлемі, 1-том. 2012. – 424 б.
8. Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және қазақ әдебиеті: әдебиеттік зерттеулер, сын мақалалар, естеліктер. – Алматы: Жібек жолы, 2011. – 596 б.
9. Мұстафин Ғ. Бес томдық шығармалар жинағы. 5-том: Ой әуендері: әдеби-сын мақалалар, әңгімелер, очерктер. – Алматы: Жазушы, 1984. – 400 б.
10. Қазақ әдебиетінің тарихы: он томдық. 8-том. Кеңестік дәуір әдебиеті (1941–1956) / бас ред. С. Қирабаев. – Алматы: ҚазАқпарат, 2004. – 520 б.

References

1. Qirabaev S. Ōmir taǵylymdary: estelikter [Life Lessons: Memoirs]. Almaty: Bilim; 2006. – 480 p. (in Kazakh)

2. Áuezov M. Jyрма tomдық shyǵarmalar jınaǵy. 18-tom: Zertteýler, maqalalar [Collected Works in Twenty Volumes. Vol. 18: Studies, Articles]. Myrzahmetov M, responsible editor; M.O. Áuezov Institute of Literature and Art of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. Almaty: Jazýshy; 1985. – 448 p. (in Kazakh)
3. Músirepov Ğ, Mústafin Ğ. Ádebiet týraly [On Literature]. In: Klassıkalyq zertteýler: kóp tomдық. 1-tom [Classical Studies: In Multiple Volumes. Vol. 1]. Almaty: Ádebiet álemi; 2012. – 377 p. (in Kazakh)
4. Fort K. The Socialist Realist Novel in Central Asia. In: Bowers K, Vaysman M, editors. The Oxford Handbook of Global Realisms. Oxford: Oxford University Press; 2024. P. 485–510. doi:10.1093/oxfordhb/9780197610640.013.1.
5. Kudaibergenova DT. Rewriting the Nation in Modern Kazakh Literature: Elites and Narratives. Lanham: Lexington Books; 2017. – 250 p.
6. Khrapchenko MB. Tvorcheskaya individual'nost' pisatel'ya i razvitiye literatury [The Creative Individuality of the Writer and the Development of Literature]. Moscow: Sovetskii pisatel'; 1972. – 400 p. (in Russian)
7. Mústafin Ğ. Oı áýenderi [Melodies of Thought]. In: Klassıkalyq zertteýler: kóp tomдық. 1-tom [Classical Studies: In Multiple Volumes. Vol. 1]. Almaty: Ádebiet álemi; 2012. – 424 p. (in Kazakh)
8. Qirabaev S. Ult táýelsizdigi jáne qazaq ádebieti: ádebiettik zertteýler, syn maqalalar, estelikter [National Independence and Kazakh Literature: Literary Studies, Critical Articles, Memoirs]. Almaty: Jibek joly; 2011. – 596 p. (in Kazakh)
9. Mústafin Ğ. Bes tomдық shyǵarmalar jınaǵy. 5-tom: Oı áýenderi: ádebi-syn maqalalar, ángimeler, ocherkter [Collected Works in Five Volumes. Vol. 5: Melodies of Thought: Literary-Critical Articles, Stories, Essays]. Almaty: Jazýshy; 1984. – 400 p. (in Kazakh)
10. Qazaq ádebietiniń tarihy: on tomдық. 8-tom: Keńestik dáýir ádebieti (1941–1956) [History of Kazakh Literature: In Ten Volumes. Vol. 8: Literature of the Soviet Period (1941–1956)]. Qirabaev S, editor-in-chief. Almaty: QazAqparat; 2004. – 520 p. (in Kazakh)

Б. Абдигазиулы^{1*}, А.О. Токсамбаева²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
050010, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Достык, 13

²Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинка, 20А

*ORCID: 0000-0002-4191-0831

*e-mail: b.abdigaziuli@mail.ru

ПРАВДА ЭПОХИ И ПРОБЛЕМА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА В ТВОРЧЕСТВЕ ГАБИДЕНА МУСТАФИНА

Аннотация. В статье исследуется соотношение правды эпохи и художественного образа в творчестве выдающегося представителя казахской литературы Габидена Мустафина. Материалом исследования послужили романы «Шиганак» и «Миллионер», в которых анализируются историко-социальные изменения советского периода, противостояние старого и нового и художественное воплощение образа человека труда. Цель исследования заключается в выявлении идейно-эстетической позиции и творческой индивидуальности писателя посредством рассмотрения особенностей изображения общественных преобразований и человеческой судьбы. В работе применены сравнительно-исторический и герменевтический методы; теоретическую основу составили литературно-критические статьи Г. Мустафина, а также труды С. Кирабаева, М. Ауэзова, Г. Мусрепова и М.Б. Храпченко. Установлено, что в романе «Шиганак» художественно обобщены социальные изменения в жизни аула и процесс перехода к коллективному труду, тогда как в «Миллионере» раскрываются адаптация к новым общественным отношениям и становление образованного, инициативного руководителя. Через образы Жомарта, Жакупа и Жанат писатель показывает сложную взаимосвязь требований советской идеологии и жизненной правды, раскрывая нравственность, честность, трудолюбие, деловые качества и ответственность героев в контексте общественных преобразований. Сделан вывод, что значение прозы Г. Мустафина не ограничивается идеологическими установками советского времени: её художественная ценность определяется глубоким изображением национального бытия, исторической судьбы народа и психологии личности.

Ключевые слова: Габиден Мустафин, советская проза, реализм, художественный метод, типизация, казахский роман, художественная правда.

B. Abdigaziuly^{1*}, A.O. Toxambayeva²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University,
050010, Republic of Kazakhstan, Almaty, 13 Dostyk Street

²Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20A Glinka Street

*ORCID: 0000-0002-4191-0831

*e-mail: b.abdigaziuli@mail.ru

REALITY OF THE ERA AND THE ISSUE OF ARTISTIC IMAGE IN THE WORKS OF GABIDEN MUSTAFIN

Abstract. The article examines the relationship between historical reality and artistic characterization in the works of Gabiden Mustafin, a prominent representative of Kazakh literature. The study focuses on the novels *Shyganak* and *The Millionaire*, analyzing their representation of the historical and social transformations of the Soviet period, the conflict between the old and the new, and the literary image of working people. The purpose of the research is to identify the writer's ideological and aesthetic position and creative individuality by examining how social change and human destiny are represented in his prose. The study employs comparative-historical and hermeneutic methods and draws on Mustafin's literary-critical essays as well as theoretical insights from S. Kirabayev, M. Auezov, G. Musrepov, and M.B. Khrapchenko. The findings show that *Shyganak* presents the social transformation of rural life and the transition to collective labor, whereas *The Millionaire* explores adaptation to new social relations and the emergence of an educated and enterprising leader. Through the characters of Zhomart, Zhakyp, and Zhanat, Mustafin reveals the complex relationship between Soviet ideological demands and lived reality, emphasizing morality, honesty, diligence, initiative, and responsibility within a changing society. The article concludes that Mustafin's prose extends beyond the ideological framework of its period and retains literary value through its portrayal of national identity, the historical experience of the Kazakh people, and individual psychology.

Keywords: Gabiden Mustafin, Soviet prose, realism, artistic method, typification, Kazakh novel, artistic truth.

Автор туралы мәлімет

Әбдіғазіулы Балтабай* – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, e-mail: b.abdigaziuli@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4191-0831>.

Токсамбаева Айман Омарқанқызы – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, «Шәкәрім университеті» КеАҚ, e-mail: aiman-63@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8744-2615>.

Сведения об авторах

Абдигазіулы Балтабай* – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, e-mail: b.abdigaziuli@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4191-0831>.

Токсамбаева Айман Омарқанқызы – кандидат филологических наук, профессор, НАО «Шәкәрім университет», e-mail: aiman-63@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8744-2615>.

Information about authors

Baltabay Abdigaziuly* – doctor of philological sciences, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: b.abdigaziuli@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4191-0831>.

Aiman Toxambayeva – candidate of philological sciences, professor, Shakarim University, e-mail: aiman-63@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8744-2615>.

Редакцияға енуі 24.07.2026

Өңдеуден кейін түсуі 29.08.2026

Жариялауға қабылданды 28.09.2026